

УДК 364.4-058.862(497.11)

DOI: <https://doi.org/10.22182/sp.22020.2>

Оригинални научни рад

Јелена Танасијевић*

*Факултет политичких наука, Универзитет у Београду и
Центар за породични смештај и усвојење Београд*

Тамара Борисављевић**

Центар за породични смештај и усвојење Београд

Ивана Јакшић***

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ХРАНИТЕЉСТВО КАО ПОДРШКА РАЗВОЈУ РЕЗИЛИЈЕНТНОСТИ КОД ДЕЦЕ НА ПОРОДИЧНОМ СМЕШТАЈУ

Сажетак

Савремени концепт хранитељства усмерен је на оснаживање деце и младих на породичном смештају. Како је реч о деци и младима чији је развој угрожен променама и губицима који често имају одлике трауматског искуства, од изузетног је значаја развијати њихове капацитете за суочавање и превладавање животних недаћа. Креирањем погодних услова у различитим аспектима породичног живота може се пружити подршка развијању резилијентности код ове осетљиве групе. Циљ овог истраживања био је да испита из којих домена породичног живота деца и млади на хранитељству црпе снагу и подршку. Анализирани су извештаји хранитеља о 53 деце и младих особа о којима брину. Пригодни узорак је чинило 42 хранитеља (о чега 33 жене, а 11 хранитеља сродника) са

* tanasijevicfpn@gmail.com

** borisavljevic.tamara@gmail.com

*** ivanamjaksic@gmail.com

подручја Београда и Ваљева. Утврђено је да млади највише снаге и подршке црпе из снажних породичних односа испуњених топлином, љубављу и конкретним видовима подршке, као и образовања које је редовно, прилагођено потребама детета и одвија се уз сарадњу школе и хранитеља. Импликације ових налаза разматране су у оквиру рада.

Кључне речи: резилијентност, хранитељство, деца без родитељског старања.

1. УВОД

Актуелна истраживања у Србији показују да велики број деце која се налазе на породичном или на домском смештају остају дуго у систему социјалне заштите (Жегарац 2014, 16). Како је реч о деци и младима која су се бар једном суочила са крупним породичним променама или губицима који често имају одлике трауматског искуства, стабилно и подстицајно породично окружење које може бити остварено у оквиру хранитељске породице у многоме може помоћи у развијању капацитета за успешно суочавање и превладавање негативних животних искустава. Сигурна веза и квалитетан однос између детета без родитељског старања и хранитеља може значајно допринети развоју резилијентности и на тај начин допринети успешнијој транзицији младе особе ка самосталности. У том контексту значајно је испитивати у којој мери се у оквиру хранитељског смештаја остварују услови за развијање резилијентности код деце и младих обухваћених овим обликом социјалне заштите. Након стицања увида у стање у оквиру различитих домена породичног живота на хранитељству могу се успешније планирати мере за подршку свим актерима овог процеса. Савремени концепт бриге о деци без родитељског старања подразумева усмереност на потребе и снаге у процесу превладавања животних губитака и тешких искустава. Дакле, фокус на резилијентност помера перспективу са усмерености на проблем и недостатак на модел снага, што је значајно и за непосредни рад са хранитељским породицама. Оваквим стручним приступом, када је у питању хранитељство као облик алтернативног старања, обезбеђује се између

осталог да хранитељи науче како да препознају снаге деце о којој брину, истовремено их оснажујући и припремајући за самосталан живот. У литератури се резилијентност дефинише на различите начине, што може имати значајне импликације на сам приступ и начин проучавања. У контексту трауматских искустава код деце без родитељског старања резилијентност се може објаснити као способност особе да се на адекватан начин прилагоди неповољним околностима упркос факторима ризика.

Циљ овог истраживања био је да се утврди у оквиру којих домена породичног живота постоје погодни услови за развијање резилијентности деце и младих на хранитељству у Србији. Хранитељи и хранитељице, како у сродничком, тако и несродничком односу, пружили су извештаје о томе у којој мери деца и млади о којима брину црпе снагу и подршку из низа различитих домена њиховог породичног функционисања. Због природе и величине узорка, реч је о експлоративном и претежно дескриптивном истраживању. Резултати овог истраживања могу допринети сагледавању критичних тачака на коме је потребно подржати хранитеље како би се реализовао концепт резилијентности и самим тим унапредила услуга хранитељског смештаја. Рад је структуриран тако да се у првом делу бави појмом резилијентности и развојем теорије кроз истраживање релевантне научне грађе. У следећем делу представљен је концепт резилијентности деце и младих на хранитељству и импликације на подршку њиховом развоју и утицај у процесу осамостаљивања. Након тога следи део у коме су представљени резултати истраживања. На крају рада дискутовани су добијени налази и дате су препоруке за праксу.

2. РЕЗИЛИЈЕНТНОСТ – ПРОЦЕС ИЛИ ИСХОД?

Почетак истраживања и развоја теорије резилијентности се повезује са радом Нормана Гармезија, који се бавио повезаношћу између отпорности и напредовања код деце која одрастају у нестимулативној средини, што је представљало значајан помак у односу на тадашња истраживања у области психопатологије (Kolar 2011, 422). Током седамдесетих година прошлог века, Гармези је испитивао функционисање деце

која се налазе у ризику од сиромаштва и трауматског стреса. Основно истраживачко питање односило се на то „како се поједина деца успешно развијају и стабилно функционишу упркос постојећим ризицима“ (Исто). Ова истраживања представљају први допринос развоју теорије резилијентности и углавном се баве детаљним описом феномена, уз нагласак на поједине факторе резилијентности као што су црте личности (Masten and Powell 2003, 2). Други талас истраживања био је усмерен на откривање механизма и процеса у оквиру односа између појединца и средине у којој функционише. У том контексту резилијентност почиње да се сагледава као процес који зависи како од особина појединца, тако и од средине у којој појединац функционише (Kolar 2011, 424). Трећи талас представља период у коме се догађа развој превенције, интервенције и политике која се залаже за промовисање ове теорије у циљу примене међу угроженим групама, упркос још увек недовољним сазнањима о природи резилијентности (Исто). Налази истраживања из овог периода показују како се може изазивати и подстицати резилијентност. Четврти талас истраживања усмерен је на разумевање повезаности интеграције резилијентности на више нивоа са повећањем значаја који се придаје неуробиолошким процесима (Исто).

У литератури се може наћи више дефиниција резилијентности, а разлике у концептуализацији резилијентности могу имати значајне импликације на сам приступ и начин проучавања. За потребе овог рада користимо дефиниција која резилијентност одређује као способност особе да се на адекватан начин прилагоди неповољним околностима упркос факторима ризика (Liebenberg and Ungar 8). У литератури се наводи да резилијентна деца и млади имају виши коефицијент интелигенције, благ темперамент, перцепцију да су ефикасни, позитивну слику о себи, осећај контроле над ситуацијом, емпатију, вештине решавања проблема, као и социјалне вештине (Бургунд 2017, 100).

Бавећи се темом резилијентности различити аутори су покушали да сумирају компоненте које доприносе њеном развоју. Ту се могу уврстити: афективна везаност, поверење, моралност, иницијатива, самопоуздање, доживљај

самоефикасности, хумор, сигурна база, успешност у обављању задатака из различитих улога, идентитет, аутономија.¹

Поједини аутори се баве тумачењем резилијентности као процеса или као исхода у циљу „отклањања конфузије која може настати уколико се исход прилагођавања неповољним околностима и процес адаптације користе наизменично за описивање“. (Ollson et al. 2003, 4). Ова група аутора сматра да приступ који је усмерен на исход подразумева резилијентност коју карактеришу “одређени обрасци функционалног понашања”(Исто) у присуству ризика. Наглашавајући значај одржавања функционалности, дефинишу исход издржљивости у контексту „доброг менталног здравља, функционалног капацитета и друштвене компетенције“ (Исто). Многа истраживања која користе приступ заснован на исходима укључују проучавање одговора на акутно неповољне, али временски ограничене стресоре (de Rooon-Cassini et al. 2010, 10). Међутим, виђење резилијентности као процеса, који се заснива на анализи трајнијих стресора, не може се сматрати применљивим у студијама те врсте (Friborg et al. 2006, 218).

Друга група аутора наглашава психолошку добробит у случају када посматрамо резилијентност као исход, подразумевајући под тим да појединац не може доследно показивати знакове психолошког благостања када се суочава са тешким животним околностима, али се може опоравити кроз успешно решавање проблема. Ови аутори своје тврдње поткрепљују кроз чињеницу да “млада особа може показати одређени ниво емоција или стреса као резултат негативних искустава, али још увек може адекватно функционисати и обављати свакодневне задатке” (Coleman and Hagell 2007, 13). И пак, приступ заснован на исходу је критикован због недостатка конзистентности, с обзиром да се понашања третирају као индикатори одржавања функционалности (Ollson et al. 2003, 2).

На основу прегледа релевантне литературе може се закључити да је за друштвене науке најприхватљивији приступ

1 Lauren R. Miller-Lewis, Amelia K. Searle, Michael G. Sawyer, Peter A. Baghurst, Daren Hedley, “Resource factors for mental health resilience in early childhood: an analysis with multiple methodologies”, *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 2013. Доступно на: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3598384/> Suniya S. Luthar, “Resilience in Development: A Synthesis of Research across Five Decades”, у *zborniku D. Cicchetti, & D. J. Cohen (Eds.), Developmental Psychopathology: Risk, Disorder, and Adaptation*, Wiley, New York, 2006, str. 767

који резилијентност посматра као процес, као и да је он све више присутан у новијој литератури (Kolar 2011, 425). Приступ заснован на исходу може делимично бити ограничен самим критеријумима за процену. У том смислу приступ заснован на процесу обезбеђује већу могућност за препознавање интеракције између фактора ризика и протективних фактора, како индивидуалних, тако и срединских (Исто). Фокусирајући се на интерактивну и применљиву природу протективних и фактора ризика, који се крећу од микро (индивидуалних) до макро (друштвених) нивоа, разумевање засновано на процесима олакшава процену резилијентности као заједничке одговорности између појединаца, њихових породица и друштвене средине (Исто, 426).

3. РЕЗИЛИЈЕНТНОСТ ДЕЦЕ И МЛАДИХ НА ХРАНИТЕЉСТВУ

Право на живот у породици једно је од основних права сваког детета, те према Конвенцији Уједињених нација о правима детета, деца која су лишена породичног окружења имају право на помоћ и заштиту државе, пре свега обезбеђивањем алтернативног збрињавања.² Када не могу да живе у биолошкој породици најбољи избор алтернативног збрињавања може бити хранитељска породица. Према Смерницама Уједињених нација за алтернативно збрињавање деце коришћење институционалног збрињавања треба ограничити на случајеве када је такво окружење нарочито одговарајуће, нужно и конструктивно за одређено дете и када је то у његовом најбољем интересу (UNICEF 24).

Хранитељство је у нашој држави регулисано Породичним законом, Законом о социјалној заштити, Правилником о хранитељству.³ Према постојећем законском оквиру, као и у складу са теоријским и стручним ставовима и националном политиком, тенденција је да се за дете без родитељског старања обезбеди окружење које је у његовом најбољем интересу. У већини случајева то јесте породични смештај. Разлози који се

2 Конвенцији Уједињених нација о правима детета, доступно на: <http://www.ecmi.de>

3 Породични закон, Службени гласник РС, бр.18/2005, 72/2011 – др.закон и 6/2015, члан 110 – 123. Закон о социјалној заштити, Службени гласник РС, бр.24/2011, члан 48. Правилник о хранитељству, Службени гласник РС, бр.36/2008, члан 2.

наводе као предност хранитељства као облика алтернативног старања јесу управо чињенице да живот у хранитељској породици пружа могућност да се између детета и хранитеља развије однос „један на један“, задовољи потреба за припадањем, обезбеди физичка сигурност и поврати психолошка стабилност, стекне и/или настави искуство породичног живота, олакша уклапање и интеграција у окружење.

Уколико посматрамо развој резилијентности и факторе који томе могу допринети, стабилно и подстицајно породично окружење, као што је хранитељска породица, свакако може имати велики утицај (Sinclair et al. 2005 150) Сигурна веза и квалитетан однос између детета без родитељског старања и хранитеља може значајно допринети развоју резилијентности. У том смислу истраживање резилијентности може бити корисно не само због тога да се укаже на постојање и постојећи ниво резилијентности код деце и младих на хранитељству, већ и на могућности за унапређење резилијентности како би се кроз то повећали капацитети за осамостаљивање и напуштање алтернативног старања (Samuels, Julia 2008 1198-1210). Међутим, велики број истраживања се бавио подстицањем резилијентности, углавном код деце која су имала трауматска искуства. Само се мањи број истраживања односи на резилијентност деце на алтернативном старању (Бургунд 2007, 104).

Деца и млади на хранитељству су у свом животу имали различита трауматска искуства која у значајној мери, у зависности од подршке и личних капацитета, могу бити угрожавајућа по њихов развој. Последице могу бити умањене уколико деца и млади добију адекватну стручну подршку, али и уколико поседују личне снаге које им могу помоћи у процесу превазилажења развојних застоја и постизању напретка. У том смислу млади који су одрастали у систему социјалне заштите имају различита искуства у односу са одраслима који су били укључени у процес бриге. Уколико тај однос није стабилан, деца и млади ће теже обрадити своја негативна искуства и интегрисати их у своју животну причу (Kolar 2011, 427). Са друге стране, постоје и деца и млади који генерално стабилно функционишу, упркос својим лошим животним искуствима, односно показују више степене резилијентности (Исто).

Савремени концепт бриге о деци без родитељског старања подразумева усмереност на потребе и снаге у процесу превладавања животних губитака и тешких искустава. Дакле, фокус на резилијентност помера перспективу са усмерености на проблем и недостатак на модел снага, што је значајно и за непосредни рад са хранитељским породицама. Оваквим стручним приступом обезбеђује се да хранитељи науче како да препознају снаге деце о којој брину, истовремено их оснажујући и припремајући за самосталан живот.

4. МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

4.1. Узорак

Истраживање је спроведено на пригодном узорку од 42 хранитеља (од чега 33 жене, а 5 није дало податке о роду) који се хранитељством баве у надлежности Центра за породични смештај и усвојење Београд. Већи део испитаника станује на територији града Београда (29), док је мањи број регрутован са територије ваљевске општине (13). Од укупног броја учесника, њих 11 су у сродничком односу са дететом/младом особом о којој брину.

Испитаници су дистрибуирани у старосне категорије на следећи начин: њих 4 има до 35 година, 18 се налази у категорији старих од 36 до 50 година, 17 је старо између 51 и 65 година, док само једна испитаница има преко 65 година. Две испитанице нису оставиле податке о старости. Када је у питању дужина бављења хранитељством, највећи део узорка има знатан хранитељски стаж: њих 13 баве се хранитељством краће од 5 година, чак 21 хранитељи су између 5 и 10 година, 6 од 10 до 15 година, док се у узорку нашла и једна жена која се хранитељством бави дуже од 15 година.

Највећи број испитаника/ца тренутно брине о једном детету, њих 25, док 9 брине о два детета, четворо о троје, а две хранитељице брину о чак четворо деце. Када је у питању број деце о којој су се бринули током читавог хранитељског стажа, највећи број испитаника бринуо је о само једном детету (њих 17) или два детета (њих 10), док су две испитанице бринуле

о чак 15, односно 23 деце током свог живота. Просечан број деце о којој су се наши испитаници старали износи $M = 3.15$ ($SD = 1.04$).

Испитаници су дали податке о узрасту 53 деце о којој брину. Тако је 20 деце узраста до 7 година, 14 има од 8 до 12 година, њих 17 је узраста од 13 до 18 година, а двоје младих о којима се брину учесници ове студије имају преко 18 година.

4.2. Инструмент

Примењен је упитник „Домени дечијих снага“, део шире батерије за добијање информација о снагама и потребама деце и адолесцената изложених трауматском искуству (CANS). Упитник је развила организација Национална мрежа за трауматски стрес код деце (NCTSN - National Child Traumatic Stress Network). Упитник је се састоји из два дела. Првим се прикупљају основни демографски подаци о хранитељу: пол, старост, место боравишта, дужину бављења хранитељством, број и узраст деце/младих о којима су хранитељи бринули и тренутно брину. У другом делу упитника, испитаници имају задатак да процене у којој мери деца о којој брину црпе снагу и подршку из десет понуђених извора. У Табели 1 наведени су ови извори уз кратко појашњење које је било приказано и испитаницима. Процена се врши на четворостепеној скали, где испитаници бирају ниво 0 уколико из датог извора дете уопште не црпи снагу, ниво 1 уколико препознају да дете у изузетно малој мери црпи снагу из датог извора или је потребан знатан напор да би дете почело да се ослања на снаге из датог извора, ниво 2 уколико се дете ослања на дати извор снага, али се оне могу додатно ојачати, ниво 3 уколико се дете у великој мери ослања на дати извор снага. Подаци које су хранитељи давали односили су се на сву децу о којој тренутно брину у оквиру породичног смештаја.

На крају упитника испитаници су могли да оставе своје коментаре, уколико су осећали потребу да неки од одговора допуне или нешто друго сугеришу истраживачима. Подаци су прикупљени у периоду између априла и маја 2019. године. Учешће је било анонимно. Упитници су попуњавани у оквиру просторија Центра, уз присуство истраживача који је био

спреман да пружи подршку испитаницима у тумачењу значења појединих домена, уколико је за тим постојала потреба (мање од 5 % испитаника).

Табела 1. *Опис домена из којих деца и млади на хранитељству могу црпети снагу и подршку*

	Извор снаге	Опис
1.	Породица	Да ли постоје чланови породице, онако како је дете дефинише, детету пружају емоционалну и друге видове подршке.
2.	Интерперсонални односи	Да ли дете има актуелне здраве блиске пријатељске односе или историју таквих односа.
3.	Образовање	Да ли је дете укључено у редовно школовање и да ли постоји одговарајући индивидуални образовни план, да ли постоји сарадња хранитеља и школе.
4.	Способност преживљавања и уживања	Да ли дете уме да ужива у позитивним искуствима и носи се са негативним.
5.	Оптимизам	Да ли је дете оптимистично и окренуто ка будућности.
6.	Таленти	Да ли дете поседује неку специфичну способност (креативну, спортску и другу) и да ли постиже значајне резултате на основу исте.
7.	Духовност/религиозност	Да ли је дете укључено у дуговна/религијска веровања и активности.
8.	Живот у заједници	Да ли је дете укључено у узрасно прикладне организоване активности у локалној заједници (извиђачи, омладина Црвеног крста, НВО, итд.)
9.	Стабилност релација	Квантитет и стабилност релација у непосредној и ближој будућности са значајним особама.
10.	Доживљај резилијентности	Да ли дете уме да препозна своје снаге и ангажује их у ситуацијама у којима је то потребно.

5. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Како бисмо испитали како хранитељи и хранитељице перцепирају различите изворе подршке и снаге за дете, извршили смо фреквенцијску и дескриптивну анализу њихових процена 10 различитих извора понуђених у упитнику. Резултати обе анализе приказани су у Табели 2. Фреквенцијска анализа нам показује колико испитаница и испитаника се одлучивало за различите нивое приликом процене, док нам дескриптивни показатељи (аритметичка средина и стандардна девијација) омогућавају да упоредимо различите изворе међу собом. Ради веће прегледности резултата, извори су у Табели 1 поређани од оних који су у већој мери процењени као извори снаге и подршке, ка онима који су у мањој мери процењени на тај начин.

Међу изворима из којих хранитељи и хранитељице сматрају да деца о којој се брину највише црпе снагу нашли су се породица ($M = 2.59$, $SD = 0.81$) и образовање ($M = 2.58$, $SD = 0.77$). Највећи број испитаника и испитаница, чак њих 31, проценило је породицу као извор снаге највишом оценом (3). Овај ниво подразумева да бар један члан породице има снажан однос испуњен љубављу са дететом и у стању је да детету пружи емоционалну или конкретну подршку. Када је у питању образовање, 25 испитаница и испитаника је овај извор такође проценио као значајан извор снага, одлучивши се за највиши ниво 3. Овај ниво подразумева да дете редовно похађа наставу, има одговарајући индивидуални образовни план уколико је то потребно, а школа сарађује са хранитељима и показује интересовање да подржи дете. Деветоро испитаника и испитаница одлучило се за ниво 2, који указује да је дете укључено у образовни процес у складу са његовим могућностима, а да је сарадња школе и неговатеља коректна.

Нешто ниже су процењени интерперсонални односи ($M = 2.59$, $SD = 0.81$), доживљај резилијентности ($M = 2.36$, $SD = 0.90$), способност преживљавања и уживања ($M = 2.27$, $SD = 0.63$), као и стабилност релација ($M = 2.25$, $SD = 0.54$). Хранитељи и хранитељице сматрају да деца о којој се старају црпе снаге и подршку из ових домена, али им је потребна додатна подршка и ојачавање. Интерперсоналне односе половина узорка (22)

сматра веома израженим извором снага, извештавајући да дете има блиске пријатеље и пријатељске односе са особама које га окружују, док њих 12 овај извор оцењује нижим нивоом 2, који указује да дете има историју формирања позитивних односа са децом и одраслима (не укључујући неговатеље) и има бар један здрав, пријатељски однос. Доживљај резилијентности у највећој мери оцењен је нивоом 2, односно хранитељи извештавају да деца препознају своје снаге, али да још увек нису у стању да их ефикасно користе. У нешто мањем броју испитаних породица, њих 15, деца су у стању и да препознају ове снаге и да их искористе за превладавање тешких ситуација. Када је у питању способност преживљавања и уживања, највећи број испитаника и испитаница одлучио се за ниво 2, будући да су проценили да деца о којој брину имају солидне психолошке снаге да се носе са тешкоћама, али и уживају у позитивним и пријатним дешавањима. Њих 12 дало је оцену 3 и известило да деца о којој брину имају ове снаге развијене у изузетној мери. Иако највећи број испитаних хранитеља и хранитељица сматра да деца о којој брину имају веома стабилне релације и присутне значајне особе у животу које их неће напустити (њих 19), по 8 испитаника(ца) овај извор проценило је и нивоом 2 и нивоом 1. Ниво 2 указује да дете има једну или више стабилних релација, али да постоји оправдана забринутост за њихов статус у ближој будућности, услед потенцијалних промена (пресељење, болест, развод итд.). Ниво 1 означава да дете има само једну значајну релацију која је у непосредном ризику. Деца из 5 породица које су учествовале у овом истраживању немају ниједну значајну релацију.

У групи још слабијих извора снага налазе се оптимизам ($M = 1.90$, $SD = 0.55$), живот у заједници ($M = 1.68$, $SD = 0.75$) и духовност и религиозност ($M = 1.63$, $SD = 1.03$). Највећи број испитаника, њих 30, оптимизам процењује као снагу која постоји, али је треба додатно ојачати (ниво 2). Деца која су процењена на овај начин су генерално оптимисти и у стању су да замисле позитивну будућност. Но само три породице извештавају о деци која су снажно оријентисана на будућност и изузетно оптимистична. Када је реч о животу у заједници, односно степену укључености у различите аспекте живота у заједници као извору снаге, најчешће бирани ниво процене је 2.

Највише испитаника (22) извештава да је дете током претходне године макар краткорочно било укључено у неке активности локалне заједнице, док њих 9 бира ниво 1 који указује да дете има веома ограничене везе са заједницом. Снажан и актуелан вид укључености у функционисање заједнице, попут младих извиђача, подмлатка Црвеног крста, итд., имају деца из само 3 испитане породице. Велике су индивидуалне разлике међу испитаницима када је у питању процена духовности и религиозности као извор снаге и подршке. За нивое 1, 2 и 3 одлучује се по десетак испитаника, а они указују на различите нивое изражености духовних снага и укључености у верску заједницу од веома ограничених до веома изражених, док 6 испитаника бира нулти ниво, будући да у детету не препознаје духовну или религијску укљученост било ког типа.

На крају, таленти се од стране хранитеља и хранитељица процењују као најслабији извор снага за дете ($M = 1.46$, $SD = 0.78$). Чак 23 испитаника саопштава да дете није развило никакав таленат (иако могу постојати интересовања), у 11 породица дете има неки спорстски или креативни таленат иако не постиже значајне резултате, док у 5 породица деца имају изражене специфичне способности на основу којих остварују бенефите за себе. У две испитане породице хранитељи не препознају никакве таленте, интересовања или хобије код деце о којима брину.

Табела 2. *Параметри фреквенцијске (фреквенце) и дескриптивне анализе (аритметичка средина и стандардна девијација) процена извора подршке и снаге за дете на нивоу целог узорка*

Извор подршке и снаге за дете:	N	Ниво 0 (f)	Ниво 1 (f)	Ниво 2 (f)	Ниво 3 (f)	M	SD
1. Породица	41	1	5	4	31	2.59	0.81
2. Образовање	36	2	0	9	25	2.58	0.77
3. Интерперсонални односи	39	3	2	12	22	2.36	0.90
4. Доживљај резилијентности	41	0	4	22	15	2.27	0.63
5. Способност преживљавања и уживања	40	0	2	26	12	2.25	0.54
6. Стабилност релација	40	5	8	8	19	2.03	1.10
7. Оптимизам	39	1	5	30	3	1.90	0.55
8. Живот у заједници	37	3	9	22	3	1.68	0.75

9. Духовност/религиозност	40	6	13	11	10	1.63	1.03
10. Таленти	41	2	23	11	5	1.46	0.78

Није пронађена статистички значајна повезаност процена 10 извора снага и старости хранитеља, нити дужине бављења хранитељством.

Испитане су и разлике у процени 10 описаних извора у зависности од тога да ли хранитељи о деци брину као сродници или не (Табела 3). Како је истраживање спроведено на мањем нерепрезентативном узорку, разлике у проценама хранитеља сродника и несродника анализирани су непараметријским Ман Витнијевим У тестом. Најзначајнији налаз јесте да хранитељи сродници укупно процењују да деца о којој брину црпе више снага из свих 10 извора анализираних збирно ($p = .03$). Када је реч о појединачним изворима, пронађено је да у сродничком хранитељству живот у заједници представља снажнији извор снага него у несродничком хранитељству ($p = .05$), а хранитељи сродници такође процењују да деца о којој брину имају знатно израженији доживљај резлијентности, односно у већој мери препознају и користе своје снаге него деца која нису у сродничком односу са хранитељима ($p = .01$).

Табела 3. Разлике у процени извора подршке и снаге за дете у зависности од типа хранитељства (сродничко и несродничко)

	Сродничко хранитељство			Несродничко хранитељство			Тест значајности разлика
	N	M	SD	N	M	SD	
1. Породица	10	2.70	0.95	31	2.55	0.77	.46
2. Интерперсонални односи	9	2.56	0.53	30	2.30	0.99	.78
3. Образовање	8	3.00	0.00	28	2.46	0.84	.10
4. Способност преживљавања и уживања	10	2.40	0.52	30	2.20	0.55	.43
5. Оптимизам	9	2.11	0.33	30	1.83	0.59	.33

6. Таленти	11	1.73	0.90	30	1.37	0.72	.36
7. Духовност/религиозност	10	1.70	0.95	30	1.60	1.07	.79
8. Живот у заједници	11	2.09	0.54	26	1.50	0.76	.05
9. Стабилнострелација	10	2.10	1.10	30	2.00	1.11	.84
10. Доживљајрезилијентности	11	2.73	0.47	30	2.10	0.61	.01
Укупно1		2.31	0.63		1.99	0.80	.03

Напомена1. Просечни скор процена свих 10 извора.

Испитали смо и разлике у проценама извора подршке и снага с обзиром на место становања у две средине у којима је спроведено истраживање, Београд и Ваљево (Табела 4). Ове анализе извршене су истим непараметријским тестом као и у случају разлика између сродничког и несродничког хранитељства. Нису пронађене статистички значајне разлике ни у укупној, ни у појединачним проценама извора снага, осим када је у питању духовност/религиозност. Испитаници и испитанице из Ваљева процењују да је духовност/религиозност знатно већи извор снаге за децу о којој брину, односно да су деца значајно укљученија у духовну заједницу, него деца из београдског узорка ($p = .02$).

Табела 4. *Разлике у процени извора подршке и снаге за дете у зависности од места становања (Београд и Ваљево)*

	Београд			Ваљево			Тест значајности разлика
	N	M	SD	N	M	SD	
1. Породица	28	2.39	0.92	13	3.00	0.00	.07
2. Интерперсонални односи	26	2.50	0.76	13	2.08	1.12	.31
3. Образовање	26	2.46	0.86	10	2.90	0.32	.19
4. Способност преживљавања и уживања	28	2.14	0.45	12	2.50	0.67	.08
5. Оптимизам	27	1.81	0.48	12	2.08	0.67	.33
6. Таленти	29	1.45	0.74	12	1.50	0.90	.89

7. Духовност/религиозност	28	1.36	0.99	12	2.25	0.87	.02
8. Живот у заједници	27	1.63	0.84	10	1.80	0.42	.65
9. Стабилност релација	28	2.04	1.04	12	2.00	1.28	.87
10. Доживљај резилијентности	29	2.21	0.62	12	2.42	0.67	.37
Укупно1	29	2.00	0.77	13	2.25	0.69	.10

Напомена1. Просечни скор процена свих 10 извора.

6. ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧАК

Упркос чињеници да је за децу и младе на хранитељству изузетно важно да развију личне капацитете за суочавање са животним проблемима, као и њихово превладавање, мало је домаћих истраживања која се баве резилијентношћу деце и младих на породичном смештају. У овом раду бавимо се испитивањем услова за развијање резилијентности деце и младих на хранитељству, и то посредством извештаја хранитеља о доменима породичног живота из којих деца и млади о којима брину црпе снагу и подршку и на тај начин пружамо емпиријски допринос корпусу домаћих истраживања резилијентности деце и младих на хранитељству.

Сумирање резултата претходних истраживања резилијентности указало нам је на значај низа фактора. То су, поређани према значају: афективна везаност, сигурна база, поверење, самопоуздање, доживљај самоефикасности, идентитет, аутономија, моралност ихумор. Савремени концепт породичног смештаја управо подразумева усмереност на потребе и снаге у процесу превладавања животних губитака и тешких искустава, па тако и ставља нагласак на подршку и неговање свих претходно наведених фактора резилијентности. Извештаји хранитеља из нашег истраживања указују на сличан поредак извора резилијентности и код деце и младих на хранитељству у Србији. Они нас информишу да деца и млади у значајној мери успевају да у оквиру хранитељског смештаја остваре снажне, стабилне и топле емоционалне односе са члановима породице и да из њих црпе снагу и конкретну подршку. Образовање је следећи значајан извор

снаге и подршке, па тако већина деце о којој је извештавано у овој студији, редовно похађа школу, за њих су, уколико је потребно дефинисани одговарајући индивидуални образовни планови, а сарадња између школе и родитеља је на добром нивоу. Хранитељи нам такође преносе да њихови штићеници углавном имају и квалитетне интерперсоналне односе са особама ван породице, употребљиве капацитете за суочавање са проблемима, као и способност да уживају у позитивним, а носе се са негативним осећањима.

Очекивано, извештаји указују да је стабилност релација поље у коме мора бити пружена већа подршка деци на хранитељству. Већи напор мора бити уложен како би транзиција из породице порекла у хранитељску породицу била лакша за дете, а везе са члановима породице порекла или претходне хранитељске породице очуване онолико колико је то могуће. Овој деци, а посебно младима, треба помоћи да упркос недаћама са којима су се суочила, очувају деци и младима својствен оптимизам и оријентацију ка будућности. Подаци нам показују да су деца и млади из ове групе ретко укључени у различите омладинске организације у локалној средини, а управо би на тај начин могле бити оснажене њихове социјалне вештине, осећај самоефикасности и вере у будућност и друге људе. Обуке за хранитеље и директан саветодавни рад би више требало фокусирати на едукацију хранитеља о препознавању и подржавању специфичних способности и талената деце о којој брину, а локалне заједнице би требало да конкретно подрже укључивање ове деце у локалне спортске и креативне програме.

Анализа разлика у извештајима хранитеља сродника и несродника показује да деца и млади смештени на сродничко хранитељство у већој мери црпе снагу и подршку из своје породичне и непосредне околине у целини. Када су у питању конкретни домени, деца и млади на сродничком смештају имају бољи доживљај самоефикасности за суочавање са животним проблемима, а у нешто већој мери су укључени и у активности младих у локалној заједници. Иако се ови налази не могу генерализовати, услед веома малог броја хранитеља сродника укључених у студију, они се уз изванредан опрез могу посматрати као подршка приоритетном смештању деце и

младих на сродничко хранитељство. Чини се да капацитети за суочавање и превладавање деце и младих бивају у већој мери очувани у оваквој средини.

Нису пронађене значајне разлике између хранитељских породица са територије Београда и Ваљева. Једини изузетак представља домен духовности и религиозности, па тако деца смештена на хранитељство у ваљевском крају нешто већој мери црпе снаге и подршку из овог домена и више су укључена у локалну религијску заједницу. Овај податак се може тумачити у контексту израженијих традиционалних вредности у унутрашњости Србије у односу на главни град.

Можемо закључити да деца и млади на хранитељском смештају, према извештајима њихових хранитеља, успевају да црпе знатну количину снаге и подршке из домена које и теорија резилијентности истиче као кључне. Међутим, показало се да је хранитељске породице потребно додатно стручно усмеравати како би се постојеће снаге деце и младих очувале и даље развијале, што такође може имати позитиван утицај и на јачање њихових капацитета за даље осамостаљивање и интегрисање. Додатно, истраживање са сличним циљевима, које би обухватило повезаност између снага/резилијентности деце и младих на породичном смештају са снагама хранитеља, као и различитим аспектима личног развоја деце и младих би употпунило налазе.

ЛИТЕРАТУРА

Бургунд Анита, *Утицај личних и срединских фактора на младе у процесу припреме за напуштање алтернативног старања*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2017.

Жегарац Невенка, *У лавиринту социјалне заштите*, Факултет политичких наука, Београд, 2014.

Закон о социјалној заштити, Службени гласник РС, бр. 24/2011.

Конвенција Уједињених нација о правима детета,
доступно на: <http://www.unicef.org>.

Породични закон, Службени гласник РС, бр.18/2005,
72/2011 – др.закон и 6/2015.

Правилник о хранитељству, Службени гласник РС,
бр.36/2008.

Coleman John, Hagell Ann, “The Nature of Risk and Resilience in Adolescence“, u Coleman J, Hagell A, *Adolescence, Risk and Resilience, Against the Odds*, John Wiley & Sons, Sussex 2007, str. 1-16.

Craig A. Ollson, Lyndal Bond, Jane Burns, Vella-Brodrick Dianne, „Adolescent resilience: a concept analysis“, u *Journal of Adolescence*, Vol. 26, Wiley, Medford, 2003, str. 1-11.

Friborg Oddgeir, Hjemdal Odin, Rosenvinge H. Jan, Marti-nussen Monica, Aslaksen M. Per, Magne A. Flaten, “Resilience as a moderator of pain and stress” y *Journal of Psychosomatic Research*, Vol. 61, Wiley, Medford 2006, str.213-219.

Kolar Katarina, „Resilience: revisiting the concept and its utility for social research“, u *International Journal of Mental Health and Addiction*, Springer US, 2011, Vol. 9, str.421-433.

Liebenberg Linda, Ungar Michael, “The challenges in researching resilience“, u M. Ungar, Liebenberg L. (Eds.), *Researching resilience*, University of Toronto, 2009, str.3-25.

Luthar S. Suniya, “Resilience in Development: A Synthesis of Research across Five Decades“, u zborniku D. Cicchetti, D. J. Cohen (Eds.), *Developmental Psychopathology: Risk, Disorder, and Adaptation*, Wiley, New York, 2006, str. 739-795.

Masten S. Ann, Powell L. Jenifer, “A resilience framework for research, policy, and practice“, u S. Luthar (Ed.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities*, Cambridge University Press, 2003, str. 1-28

Masten, A. S., & Obradovic, J. (2006). Competence & resilience in development. *Annals New York Academy of Sciences*, 1094, 13–27. Masten, A. S., & Powell, J. L.

Miller-Lewis R. Lauren., Searle K. Amelia., Sawyer G. Michael, Baghurst, A. Peter, Hedley Daren, “Resource factors for mental health resilience in early childhood: an analysis with multiple methodologies”, *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 2013. Dostupno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3598384/>

Sinclair Ian, Baker Claire, Wilson Kate, Gibbs Ian. *Foster children: Where They Go and How They Get On*, Jessica Kingsley Publishers, London, 2005.

Samuels Gina Miranda, Pryce M. Julia (2008). “What doesn’t kill you makes you stronger”: Survivalist self-reliance as resilience and risk among young adults aging out of foster care”, *Children and Youth Services Review*, Vol.30, Issue 10, 1198 – 1210.

Terri A. deRoon-Cassini, Mancini D. Anthony, Rusch D. Mark, Bonanno A. George, “Psychopathology and Resilience Following Traumatic Injury: A Latent Growth Mixture Model Analysis” u *Rehabilitation Psychology*, Vol. 55, No. 1, American Psychological Association, Washington, DC, 2010, str.1-11.

UNICEF, *Guidelines for the Alternative Care*, 2010, United Nations General Assembly.

**Jelena Tanasijevic
Tamara Borsavljevic
Ivana Jaksic**

SUPPORTING DEVELOPMENT OF RESILIENCE AMONG CHILDREN IN FOSTER CARE

Resume

The modern concept of social protection is directed towards empowerment of children and youth in foster care. As developmental trajectories of these children and young people are frequently marked with experiences of change, loss and trauma, it is of utmost importance to foster their capacity to cope with and overcome life's difficulties. The development of resilience in this vulnerable group can be supported by providing suitable conditions in different aspects of their foster care functioning. The aim of this study was to examine which domains of foster family life are sources of strength and support for children and young people in foster care. Foster carers' reports on 53 children and young people they care for were analysed. The sample consisted of 42 foster parents (33 women and 11 foster relatives) from Belgrade and Valjevo. Findings show that children and young people in our study drew the most strength and support from strong family relationships filled with warmth, love and concrete forms of support, as well as education that is continuous, designed to meet the needs of the student and carried out through cooperation of the school and the foster parents. No differences were found between reports of foster parents from different cities, while foster care families based on the kinship relations were better suited to support resilience in children and young people. The implications of these findings are further discussed in the paper.

Keywords: resilience, foster care, children without parental care.

* Овај рад је примљен 10. октобра 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. августа 2020. године.